

SZEGEDI KÖZÖSSÉGI TEREK FEJLESZTÉSEI

PUBLIC SPACE DEVELOPMENTS IN SZEGED

VEDRÉDI KATALIN PhD-hallgató

Szegedi Tudományegyetem TTIK Földtudományok Doktori Iskola

BOROS LAJOS PhD, adjunktus

Szegedi Tudományegyetem TTIK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék

Abstract

In the last twenty years urban renewal has got a growing emphasis in Hungary. Within this developments of smaller public spaces in the city have got high-priority in these days, and have generated high interest from professional and non-professional audience, and have often resulted political conflicts. Recently, several developments created heated debates. In this context, we examined who are the main actors in these activities, what is the relationship like between them, and what are their interests. We aimed to get answers to the following questions: How much are the communities let to have a say in the matter? How successful are those physical and architectural developments among the public space users? The study focused on two public spaces in Szeged. One is „Lófara” which has just been finished recently and its renewal caused vehement debates and protests among the population of Szeged. The other is the Saint Stephen Square which was completely renovated in 2006 and its functions transformed, too. These two developments of Szeged took place in different dimensions, but there is a common feature of both cases, the lack of public participation. The study is based on content analysis (e.g. internet forums, development documents etc.), survey and interviews in the squares, and field observations. Based on the results, there are often conflicts between the political and social sphere and between the (local) government and local communities. The developments are mainly physical in nature, and the public opinions, protests are less considered. It also revealed that the possible users of the squares would participate in an evaluation phase and in the implementation too, and these could be the key elements of a successful development.

1. Bevezetés

A nagyvárosi térben kiemelkedően fontos olyan területek kialakítása, vagy fejlesztése, melyek ideálisan működő közösségi helyekként, terekként lehetőségeket nyújtanak, melyek valódi funkciókkal rendelkeznek, és a társadalmi csoportokat elősegítik a kapcsolatteremtésben, kikapcsolódásban, rekreációban. Egy város struktúrája alapvetően közterekből és magánterekből épül fel. „A városi tér volt az a hely, amely senkié, ezáltal mindenkié volt.”¹ Ekler Dezső magyar építész megfogalmazása is jól mutatja, milyen nehezen eldönthető kérdés is az, hogy egy adott tér kié, ki a felelős érte, és mennyire sajátíthatja ki a vele kapcsolatos döntéseket a közzsféra, és mennyire van joga beleszólni a település lakosságának.

Több nyugati országban sikerrel alkalmaznak olyan jellegű fejlesztési koncepciót, ami kifejezetten közösségi terekre irányul, és többnyire a helyi társadalom bevonásával törté-

nik, valamint a civil-, a politikai-, és a magánszféra is beleszólást nyer. Az elmúlt években Magyarországon is végbementek ilyen jellegű folyamatok, de elsősorban a terek fizikai megújítására törekedtek, hogy azok minél reprezentatívabbak legyenek, és a használattal, funkcióval kapcsolatos aspektusokat kevésbé vették figyelembe, tehát elsődlegesen vagy üzleti, vagy egyéb érdekek (pl. esztétikum) hatása érvényesült a legerőteljesebben. Viszonylag kevés helyen adaptálták a sikeres külföldi tapasztalatokat, amelyek a hangsúlyt a közösségekre, és azok elképzeléseikre fektették. Ennek kapcsán a tanulmány egyik célkitűzése bemutatni, hogy a vizsgált fejlesztések során mennyire veszik figyelembe a lokális társadalmi csoportok véleményét és merültek-e fel társadalmi tiltakozások, illetve ha igen, akkor ezeket miként kezelik és hogyan hatottak a köztérfejlesztésekre.

Magyarországon a fejlesztési terveket, és végrehajtásukat többek között olyan tényezők is befolyásolhatják, mint például az aktuális politikai helyzet, vagy az elérhető támogatások, pályázati források. A területfejlesztést nagyban meghatározzák az Európai Unió forrásai, és előfordulhat, hogy egy köztérre szabott program jobban az elnyert pénzüsszeg elköltségére, és a kiszabott kritériumokra koncentrál, és nem a közösség által megfogalmazott igényekre, elvárásokra – azaz a tervezés felülről építkezik. Továbbá az is problémát jelent, hogy a közösségeknek nincs képviselője, a közösségi tereknek pedig nincs felelőse. Tehát egyfajta építkezés-orientált és felülről vezérelt megközelítés és nézőpont jellemzi a magyar területfejlesztést. Mindezek mellett a munkát nehezítik a gyenge vagy nem működő kommunikációs csatornák is.² Ehhez kapcsolódóan célunk volt, hogy megvizsgáljuk, hogy a fejlesztések lehetséges szereplői közötti kapcsolat, kommunikáció milyen minőségű, illetve, hogy egyáltalán történik-e ilyen fajta tevékenység.

A kutatást különösen indokolta az, hogy az utóbbi időben nagy közösségi visszhangja volt bizonyos szegedi terek fejlesztésének. A városi társadalom és a civil szféra képviselői az átalakítások több részletével kapcsolatban hangzottak egyet nem értésüket. A történések értelmezéséhez elengedhetetlen volt megvizsgálni, hogy milyen állami és civil szereplők határozzák meg a fejlesztéseket, kik azok a vezető szereplők, amelyek a fejlesztéseket kezdeményezik, végrehajtják, és az uniós támogatások mennyire befolyásolják a városvezetés döntéseit.

2. Alkalmazott módszerek

Tanulmányunk elméleti részében a hazai és a külföldi szakirodalomra támaszkodtunk, amelyek tartalomelemzése alapján bemutatjuk a köztér fogalmát, illetve a köztérfejlesztésben sikeresnek bizonyuló jó gyakorlatokat. A szegedi esettanulmányok részben a nyomtatott és elektronikus sajtó és az egyes írásokhoz kapcsolódó fórumbejegyzések tartalomelemzésén alapulnak. A kutatás során kulcsszavas keresést végeztünk a Délmagyarország című napilap, illetve más szegedi lapok adatbankjában. A keresés során elsősorban az vizsgált terek, helyszínek neveire, a „köztér”, „városfejlesztés”, „fejlesztés” szavakra koncentráltunk. A vizsgált időszak a 2004 és 2010 közötti időszak volt.

Emellett az esettanulmányok helyszínén a terméfigyelés, az interjúk és kérdőívezés módszereit is alkalmaztuk. Különböző napszakokban résztvevő megfigyelőként feljegyzéseket készítettünk a terek forgalmáról, a térhasználat tipikus módozatairól, a terek mindennapi életéről. Mindezek mellett a két vizsgálati területen 100–100 kérdőívet töltöttünk a térhasználókkal. A megkérdezettek kiválasztása az éppen elérhető alanyokat alapsokaságnak tekintő egyszerű véletlen mintavétellel történt. Végezetül a tereket, azok múltját jól ismerőkkel interjúkat készítettünk, amelyekben a korábbi módszerekkel feltárt problémákra koncentráltunk.

3. A témával kapcsolatos fogalmak, meghatározások

A közterek, mint földrajzi mikroterek az emberiség településekbe tömörülése óta jelen vannak, azonban mibenlétét sokféleképp értelmezték és értelmezik ma is. A köznap használatban többnyire a „bárki”, „bármit”, „bármikor” és a „szabadon”, „kedve szerint” kifejezésekkel definiálják. A köztér a demokrácia alapját is képezi, ami a társadalom összetartozását erősíti, tehát nem csak a használatához lenne joga bárkinek, hanem a tér fejlesztéséhez, tervezéséhez. A közteret a külföldi szakirodalom a „public space” kifejezéssel határozza meg, és a magyarban megszokottnál szélesebb kontextusban kezeli: a public space a demokrácia megnyilvánulása, a társadalmi igazságosság tere, „színház”, reprezentációs tér, amely egyszerre mindenkié, illetve senkié. Több problémát is vizsgálnak a terekkel kapcsolatban, mint például a hajléktalanok és a trébeli kirekesztés problematikája, hogy kinek van joga a terekhez, hogyan jelennek meg a városi tervezésben, hogyan kezeli őket a politika. Don Mitchell szerint a public space egy termék, mint olyan, a társadalmi kontroll és tulajdon megnyilvánulása, rendkívül problematikus és vitatott entitás. A politika, és az üzlet érdekei keverednek itt, miközben a közterek (legalábbis jogilag) demokratikus terek maradnak.³

A kifejezésnek egy magyar adaptációja alapján „a köztér azokat a szabadtéren elhelyezkedő nyitott, de pontosan körülhatárolható területi egységeket jelenti, amelyeket fizetés nélkül bárki bármikor igénybe vehet”.⁴

4. A közösség szerepe a területfejlesztésben

Az Amerikai Egyesült Államokban már több mint 30 éve folyik a Project for Public Spaces nevű kezdeményezés. Célja olyan közösségépítő terek, városi területek kialakítása, amik fejlesztik a közösségek identitását, és elősegítik az integrációt. A szervezet részt vesz a kutatás, oktatás, tervezés és a dizájn folyamatában is. A csapat megvizsgált a világon több mint ezer teret és a sikerességet leginkább a jó megközelíthetőségben, a vonzó külsőben, a kényelemben és a közösségi szellem meglétében látták.⁵

Hazánkban tényleges urbanisztikai lépések a rendszerváltást követően történtek először és a közösségi részvétellel is ekkor volt lehetőség elsőként. Ezt a kifejezést könnyen párosítják gondolatban a közösségi aktivisták és civil szervezetek tüntetéseivel, azonban sokkal többről van szó. Ma már egyre többször hallani politikusoktól, hivatalnokoktól is ennek a módszernek a szükségességét.⁶ Az amerikai szervezet tapasztalatait a hazai tapasztalatokkal ötvözték és Budapesten megalakult a Köztérprojekt nevű program. A szerveződés célja, hogy a közterek megteljenek élettel, funkciókkal és tartalmilag és fizikailag is egyaránt átértékelődjenek. A munka során a helyi térhasználó közösségekkel együtt találják ki, hogy mire van a legnagyobb igény és a folyamatot végig a kölcsönös kapcsolattartás jellemzi. Így újították meg például Budapesten a VIII. kerületi Mátyás teret.⁷

Azonban némi ellentmondás figyelhető meg mindezekkel a próbálkozásokkal kapcsolatban, hiszen míg egyre elfogadottabb az az álláspont, hogy a közösségi tervezésre szükség van, addig a fejlesztések végrehajtása legtöbbször csak a bürokratikus közszférán keresztül, tőkeorientáltan mehet végbe. Egy ilyenfajta kivitelezés során gyakran többféle érdek ütközik és minden érintettnek más a motiváló tényezője, így mást akar a közszféra, a politikus és a vállalkozó.

Érdemes azt is figyelembe venni, hogy a közösségi részvétel nem csodaszer kétségtelen előnyei mellett buktatói, hátrányai is lehetnek. A közösség bevonása demokratikusabb

légkört eredményez, a folyamat során rendszeres és színvonalas kommunikáció alakulhat ki a felek között, ami más városfejlesztési kérdésben is kedvező kiindulópontot jelenthet. A közös munka során egyéb problémák is felszínre kerülhetnek, melyek megoldásra várnak, továbbá igen hatékony eszköze lehet a kisebbségek integrálásának, saját tereik létrehozásának, újriformálásának.⁸ A közösségi részvétel hátrányaként könyvelhető el, hogy a tervezés folyamata lelassulhat, így olykor a demokratikus közösségi tervezés ellentétben áll a hatékonysággal. A költségek megemelkednek, azonban érdemes számba venni, hogy egy olyan tér, amelybe több energiát, időt és pénzeszközt fektetnek, sokkal tovább funkcionálhat anélkül, hogy fejlesztése, működtetése további költségekkel járna. A közösség bevonása ellen hathat az is, hogy a kormányzás és a városvezetés számára „veszélyt” jelenthetnek a társadalmi csoportok, ha túl nagy teret és beleszólást kapnak, hiszen egyfajta hatalmi gyengülés következhet be.⁹

Ugyanakkor fontosnak véljük kiemelni, hogy a település önmagában is egy nagyobb közösség, annak fejlődése a közösség érdeke is, és ez igaz a kisebb terekre is. Azaz nem szerencsés szétválasztani magát a fejlesztendő teret és annak használoit.

5. A közösségi terek lehetséges szereplői, és motivációik

A fejlesztések során több résztvevő és ez által többféle érdek, cél merülhet fel, ezek teljes számbavétele lehetetlen, így a teljesség igénye nélkül megkíséreljük bemutatni a fontosabbakat. Legnagyobb súlyban az állami, illetve közigazgatási szféra játszik szerepet, de a kormányzati közreműködőkön kívül fontos szereplő a magánszféra illetve a vállalkozások is. Ettől némileg különböző csoportot képeznek a közösségek (ez alatt szűkebben a lakossági közösségeket értem) és a civil-nonprofit szerveződések.

A területfejlesztés egyik legfontosabb eleme a városkormányzás. Ez a kifejezés nem kizárólag a település vezetését fedi le, hanem az önkormányzat illetve az állami szervek és a helyi társadalom közötti kapcsolatot, a közös munkát, az egyeztetésen alapuló irányítást. Sokáig a város tervezése, irányítása a politikusok, és a műszaki tervezők feladata volt, de ma már elengedhetetlen a társadalom beszerzése a munkákba.¹⁰ Az önkormányzatok szerepe igen jelentős a közterekhez kapcsolódóan. Kezében jelentős jogi eszközök vannak, ezért a támogatások rendszerén keresztül a jogszabályok, a politikák, és az intézményi rendszer segítségével viszonylag könnyen meg tudják valósítani céljaikat a többi résztvevő megkerülésével, háttérbe szorításával. Az elérni kívánt célok között legtöbbször a település vagy régió versenyképességének megőrzése, vagy javítása és a politikai stabilitás elérése áll. A települési önkormányzatoknak kiemelten érdeke az állami támogatások lehívása, a lokális gazdaság megerősítése.¹¹

A magánszféra közös jellemzője, hogy rendelkeznek szaktudással és erőforrással, így céljuk a minél nagyobb profit elérése és a fizetőképes megbízók szerzése. Őket szokták „technokraták”-nak is nevezni, hiszen a területfejlesztési tevékenységek során főleg műszaki szakemberekről van szó.¹²

A közösségi szféra, szűkebben a társadalmi csoportok, helyi lakosság motivációja legtöbbször saját ideológiáik, elképzeléseik. Ezek megvalósításához eszközeik lehetnek az önkéntes munka, esetleg propagandaeszközök. A civil szervezetek hasonló módon és eszközökkel próbálnak érvényesülni, de az ő esetükben motiváció lehet a támogatás kivívása és eszközeik a pénzügyi támogatások, adományok. A konfliktusokat időben észlelniük és kezelniük kell.¹³

6. A közterek szerepének változása Magyarországon

A városok szerkezetében minden időszakban fontosak voltak a közterek, közparkok ugyanakkor térben és időben rendkívül változó, hogy milyen jellegű és erősségű szerepük. Jellemzően soha nem egy-egy funkció határozta meg őket, hiszen például a sport, rekreációs, idegenforgalmi, természeti-környezeti funkciók egyaránt meghatározóak voltak a múltban, és azok ma is.¹⁴

A közterek szerepének változása alapvetően a településszerkezet változásához, és a politikai változásokhoz köthető. A középkorban a korszakot legerőteljesebben meghatározó vallásosság és árucseré révén az ezeknek helyszínt biztosító közterek esszenciális részét képezték a településnek. A felvilágosodás idején a tudományoknak és a művészeteknek a legmegfelelőbb helyszínt szintén a központi terek szolgáltatták. A háborúk idején sok köztér elpusztult, majd az ezt követő időszakokban főként az újjáépítésre koncentráltak és kevésbé törődtek a társadalmi tényezőkkel. Hazánkban a szocializmus idején a rendszer által teremtett formális és informális szabályok miatt a közterek elvesztették korábbi közösségi funkciójukat.¹⁵

A közterek azért is fontosak, mert egyedivé tudják tenni a városokat, helyszínt biztosítanak a közösségi életnek – azaz a társadalom mindennapi életének nyilvánosságához kapcsolódó részének. Ezzel magyarázható, hogy világszerte erősödik az igény a szép, használható, funkciókkal ellátott, igényes és pezsgő élettel teli helyszínekre. Ennek egyik oka, hogy a jól működő sikeres terek beépülnek a lakosság tudatába, identitásába, és erősítik a közösségi érzést. A szépen és sikeresen felújított terek nem csak közvetlenül a társadalomban lehetnek pozitív hatással, hanem gazdaságilag is erősíthetik a várost. Szegeden jó példa lehet a Szent István tér felújítása, és az azt övező ingatlanok felértékelődése.

Magyarországon a kisebb városfejlesztési kérdések főként az 1989-es rendszerváltás után kerültek előtérbe, de még inkább az Európai Unióhoz való csatlakozást követően, hiszen az önkormányzatok költségvetését illetően nagyon fontos kérdés a támogatások lehívása, és azok felhasználásának módja. Ehhez kapcsolódóan azonban felmerülhet az a problematika, hogy az önkormányzatok úgynevezett „kínálatvezérelt” gondolkodásmód szerint pályáznak. Ez azt jelenti, hogy van egy pályázati kiírás, és ha minden kritériumnak megfelelnek, megvizsgálják a finanszírozási lehetőségeiket, és keresnek egy pályázatnak megfelelő problémásabb területet, amit fejleszteni lehet, és elkészítik a projektet.

A külföldi vagy budapesti példákhoz hasonlítható programokra Szegeden még nincs példa, itt egyelőre, amint arra már többször utaltam, inkább fizikai jellegű fejlesztések történtek. A város fejlesztéséhez és a rekonstrukciós projektekhez kapcsolódóan az önkormányzatoknak sokszor problémát jelent, hogy gazdasági és társadalmi programokkal ritkán rendelkeznek, vagy ha igen, akkor kevés esetben kapcsolják azokat össze a fizikai technikai felújításokkal, így a komplex szemlélet hiányzik.¹⁶

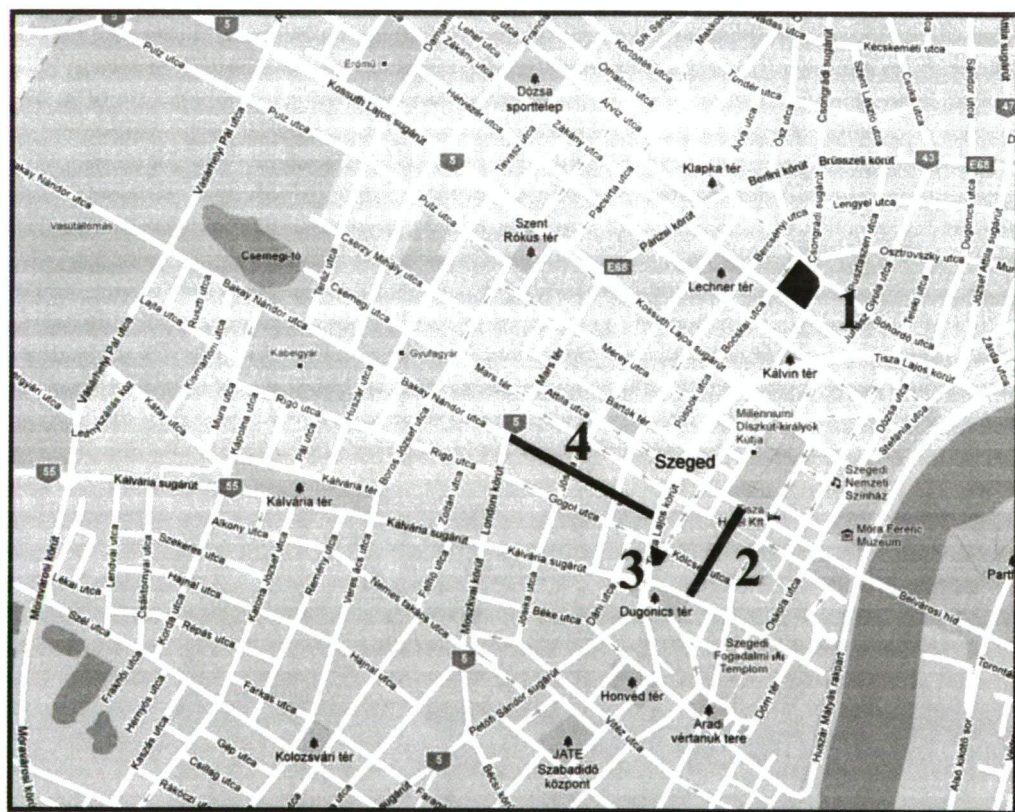
7. A köztérfejlesztések bemutatása szegedi példákon keresztül

7.1. „Lófara”

A népnyelv által Lófarának elnevezett tér a Tisza Lajos körút, a Kölcsey utca és a Fekete sas utca által közrezárt háromszög (1. ábra). A tér jellegzetessége a rajta található 3. honvéd huszárezred lovas szobra, a jogi kar épülete és a Reök palota.¹⁷ Az 1943-ban állított huszár szoborról a szegediek Lófaraháznak nevezték el, mert a szobor ló hátsóját a

régebben meglévő kocsmá, majd bank, ma kávéház felé mutatja. Érdekesség, hogy a térnek egyelőre nincs hivatalos neve, csak a köznyelv által ráragasztott elnevezés alapján emlegetik. Ez azért is különös, mert egy központi elhelyezkedésű, a legtöbb szegedi által jól ismert tér, amely egy fontos eleme a városról alkotott mentális térképeknek.

A „Lófara ügy” 2008-ban kezdődött. Az Európai Unió kiírt egy pályázatot a történelmi belvárosok megújítására, és ennek keretében a kormány 2008 decemberében döntött többek között a Reök palota előtti tér rehabilitációjáról. Ennek egyik mozzanatául az ott lévő lovas szobor áthelyezését kezdeményezte és mivel a sokan fő oknak egy újonnan nyíló kávéház üzleti érdekeit tartották, így ez a terv tiltakozásokat váltott ki. A szintén felújított Kölcsey utca összeköti Szeged fő sétáló- és bevásárló utcáját, a Kárász utcát (1. ábra) a térrel. Mindkettő rekonstrukciója szerepelt a tervek között, ám a város célja a fejújítással elsősorban a turisztikai potenciál növelése, megerősítése, esztétikusabb tér kialakítása és a belváros sétálóövezetének kiterjesztése volt. Mivel a Reök palotát átalakították művészek házává, lényegesen megnőtt az ott tartott rendezvények száma, így a tér forgalma és kulturális szerepe is növekedett, ami szintén indokolta a felújítást.

1. ábra. Szeged belvárosa és a vizsgált terek

Jelmagyarázat: 1. Szent István tér, 2. Kárász utca, 3. Lófara, 4. Gutenberg utca
(Forrás: szerkesztette Dudás Gábor google maps alapján)

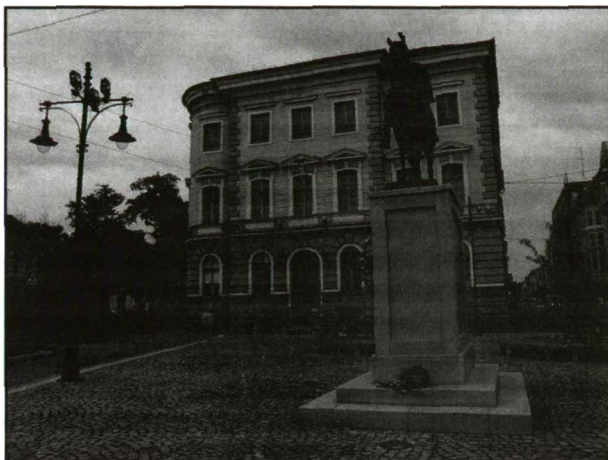
Figure 1. Downtown of Szeged and the analysed public spaces

Legend: 1. Saint Stephen square, 2. Kárász street, 3. Lófara, 4. Gutenberg street

A tér átalakításához kapcsolódóan azonban több probléma is felvetődött. Egyrészt, a felújítás eredményeként az eredetileg háromszög alakú tér (2. ábra), ami illeszkedett a város körutas-sugaras szerkezetébe, átalakult, és geometriailag valamint építészeti is megbomlott a város struktúrája (3. ábra). A legvehemensebb tiltakozások mindazonáltal a szobor áthelyezése ellen zajlottak. A lovas szobor ugyanis számos jelentéstartalmat hordoz: például kegyeleti hely az első világháború hősi halottjainak hozzátartozói számára, ezen kívül emlékmű, melyhez hagyományok, érzelmek, emlékek kötődnek. A körülötte lévő vörös színű rózsák a háborúban elesett huszárok vérének jelképezték. A felújítás során szobor körül lévő füves terület helyett egy díszkövel kirakott betonfelületet alakítottak ki és a zöldterületet a tér egy kisebb részén kapott helyet, mely városklimatológiai szempontból is problémát jelent, hiszen a tér a város kiemelten meleg területének számított, melyet a fűvel borított felület némiképp ellensúlyozott. Elsőként szobrászok, képzőművészek, építészek és civil szervezetek emelték fel hangjukat a tervezett változtatások ellen, de később Szeged lakossága is csatlakozott. Abban mindenki egyet értett, hogy szükség van egy használható és igényesen felújított környezetre, azonban az építészakara egy része, a városvédők és a civilek kifejezetten a lovas szobor áthelyezése és elmozdítása ellen tiltakoztak, szerintük akkor is megtörténhetett volna a fejlesztés, ha a szobor a helyén marad. A fő indoklás a Reök palota aljában nyíló kávéház volt, hiszen kellett a hely a kiülős terasznak, hogy ott minél több asztalt el tudjanak helyezni. A tiltakozók kompromisszumos javaslatot szorgalmaztak: a huszárszobor is maradjon a helyén, és a kávéház terasza is valósuljon meg.¹⁸ A tiltakozások ellenére 2009 februárjában az önkormányzat mégis úgy döntött, elmozdítják a szobrot, amire válaszként a Szegedi Védegylet által szervezett megmozdulásban ötven fő tiltakozott éőrláncot alkotva a téren, amiben részt vett az egyik oldal helyi szervezete, és egy párt képviselője is. Ettől a ponttól a politikai vita egyre éleesebbé (és gyakran durva hangneművé) vált, ahol a szembenálló felek igen határozottan kiálltak a saját álláspontjuk mellett. A viták és egyeztetések ellenére végül az eredeti tervet fogadták el. 2009 júniusában megkezdtek a bontási munkálatokat, és 2010 áprilisában átadták a teret. Az átadás után a hagyományőrzők egy alternatív névadással próbálkoztak a városvezetés felé, de erről majd a közgyűlés fog dönteni. A Szegedi Hagyományőrző és Városképvédő Egyesület a „Husár Hősök tere” nevet javasolta.¹⁹

2. ábra. A „Lófara” a felújítás előtt
(Forrás: www.szegedma.hu)
Figure 2. „Lófara” square before renewal

3. ábra. A „Lófara” a felújítást követően
(Forrás: www.szeged.hu)

Figure 3. „Lófara” square after renewal

Természetesen a helyi médiában több cikk megjelent az üggyel kapcsolatosan, melyek egyre inkább felkeltették a városlakók érdeklődését. Ahogyan a konfliktus kiéleződött a politikai oldalakra, úgy láthatóan a fórumozók körében is egyre inkább ez vált meghatározóvá. Sokan sérelmezték például a szoboráthelyezés mellett zöld területek csorbulását, a parkolóhelyek felszámolását, az autós forgalom kizárását, mások éppen ellenkezőleg, helyeselték a belváros „autómentesítését”. A vitákat illusztrálják az alábbi idézetek is, amelyek a cikkekhez kapcsolódó fórumhozzászólásokból származnak:

„A füves felület nagysága alig csorbul; a jelenlegi 290 négyzetméterből 203 négyzetméter marad.” → Dombai Tünde, a cikk szerzője szerint ha valami kb. harmadával csökken, az kissé csorbul??”

„Persze megint előbb a tervezés volt, aztán jönnek a panaszok... Nem lehetne az ilyet megelőzni? Dehogynem... Legyen zöld is, kerítés is, REÖK-nek rendezvényterület, legyen terasz, padok, de hely is, hogy a biciklisek elmenjenek, mert nekik ez nemzetközi útvonal része.”

„Kömező semmibe lovassal. Hova lettek a szép kovácsoltvas korlátok és a virágok? Miért jó hogy ilyen kietlen, üres, jellegtelen placcok készülnek? Nem kellene esetleg a tervezőket megkérdezni mi volt a szándékuk, vagy csak 'el kellett költeni a pályázati pénzt valamire, valamilyen értelmetlen magyarázattal?’”

A bemutatott hozzászólások talán megfelelően illusztrálják, hogy az olvasók nem hagyják szó nélkül a változásokat és foglalkoztatja őket a terek sorsa. Ez arra enged következtetni, hogy sok jó ötlet származhatna tőlük és akár egy közösségre alapuló tértervezésben is szívesen részt vennének.

A Lófárára vonatkozó kérdőív összeállításakor törekedtünk olyan kérdések megfogalmazására, amelyek segíthetnek bemutatni, hogy mi a térhasználók álláspontja a térről, és fejlesztéseikről.

A korábban már említett sokféle jelentéstartalom miatt lényeges volt megvizsgálni, hogy alapjában véve a térhasználóknak mit is jelent a „Lófara”, mire asszociálnak ennek a

szónak a hallatán. A válaszok alapján megállapítható, hogy a legtöbben a szoborhoz kötik a teret, ami jól mutatja annak jelentőségét, így az ezzel kapcsolatos vitákat is indokolja, hiszen az embereknek fontos az emlékmű. Az egyik fő térhasználó csoport, a diákok első-sorban találkozási helyként gondolnak rá, ami a viselkedési szokásokra is utal, vagyis az aktívabb szabadidős tevékenységeikre (illetve az egyetemi épületek közelségére). A városi közterek találkozási helyként történő értelmezése lényeges kellene, hogy legyen a rehabilitáció során, hiszen a találkozás maga a közterek megélésének, az új dolgokkal való szembeesülésnek, és az új dolgok, kapcsolatok megteremtésének a közege.

Mivel a tér a belvárosban helyezkedik el, tömegközlekedési és oktatási csomópont is, így nem meglepő, hogy a legtöbben átmennek rajta, de ezen kívül természetesen másra is használják a teret. Bár, mint azt láthattuk korábban, találkozási csomópont is, a felmérés alapján viszonylag kevesen használják pihenésre, beszélgetésre, olvasásra. Az egyetemi épület és a diákok szabadidős szokásai ellenére ezek a tevékenységek kevésbé jellemzőek a felújított Lófarára. Ennek oka lehet a zajos környezet, a kényelmetlen padok, és a kicsi zöld terület, az árnyékmentes helyek, ami kevésbé vonzóvá teszi a teret. A térhasználók nagy része főként napközben és célirányosan veszik igénybe a teret. A teret 4-esre, azaz a „jó”-ra osztályozták, tehát összességében szimpatikusnak, tetszetősnek tartják a teret, de ez az értékelés leginkább a tér külsejére utalhat.

A legtöbben úgy vélik, hogy a felújított tér jobb, mint az azt megelőző állapot. Azonban a felmerülő viták azt mutatják, hogy a részletek egyeztetésére mindenképp fontos lenne a tervezés során, hogy az esztétikailag vonzó helyek tartalommal is rendelkezzenek. Ami a fejlesztéshez kapcsolódó konfliktust illeti, a válaszok nagy része azon az állásponton volt, hogy kár ezen vitatkozni, az a fontos hogy a tér illeszkedjen a környezetébe. Többen kiemelték azonban, hogy szerintük lakossági egyeztetéssel elkerülhető lett volna a konfliktus.

A vélemények alapján a fejlesztések legnagyobb pozitívuma, hogy a terület összességében esztétikusabb lett, új burkolatot és padokat kapott. Remek a hangulata, ami a környező épületeknek, kávézóknak is köszönhető. Amit leginkább negatívumként értékelnek, az a zöld terület hiánya, és a kevés fa. Ezek kimagaslóan sokszor kerültek említésre, tehát ebből is kitűnik, mekkora problémát jelent, ha a városi tereknél egyre zsugorodnak a növényzettel borított felületek, hiszen igény lenne rájuk. Bár sokan az egyik legfontosabb pozitívumnak tartják, mások problémásnak ítélik a burkolatot – elsősorban arra utaltak, hogy kényelmetlen járni rajta, illetve, hogy a több válaszadó által is szürke betonjellegűnek nevezett kövezet egyhangúbbá teszi a teret. Mások szerint a tér túl forgalmas, a padok rossz minőségűek, kényelmetlenek. Hiányolják a parkolóhelyeket, illetve többen utaltak arra, hogy nincsenek kerékpártárolók, illetve nem egyértelmű a téren a kerékpár forgalom jelzése.

Összességében a válaszadók a következő beszédes jelzőkkel illették a teret: kopár, zajos, zsúfolt, unalmas, zord, lehangolt, sivár. A megosztott vélemények ellenére egyöntetűen kialakult egy kép, hogy mik a főbb hiányosságok a térrel kapcsolatosan. A vizsgált csoportok azonos kritikái alapján mindenki egyet értett abban, hogy több fára lenne szükség, ami esztétikai, környezeti szempontból is pluszt nyújtana, valamint az árnyékos helyek gondja is megoldódna. Ez a kérdés egyébként már a konfliktusok során is felmerült. Ugyanilyen nagy szükség lenne a nagyobb füvesített területre, és a vizes elemekre, szökőkutakra, ivókutakra és a térhasználók úgy vélik, hogy rendezvények szervezésével népszerűsíteni lehetne a teret, szívesen részt vennének ezeken.

Összességében a felmérés alapján megállapítható, hogy az átalakításokat megelőzően érdemes lett volna egy hasonló felmérést végezni az emberek, és a térhasználók körében,

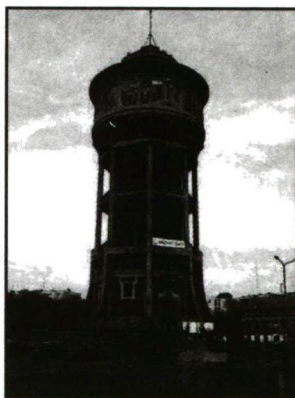
mert sok válasz utal arra, hogy mi a fontos egy köztér használhatóságánál, és ezeket az említéseket figyelembe véve olyan fejlesztéseket lehetne véghezvinni, ami a későbbiekben sikeres tereket eredményez.

8. Szent István tér

A Szent István tér a Szeged belvárosát körbefogó Tisza Lajos körúton (azaz a szűkebb értelemben vett Belvároson) kívül helyezkedik el (1. ábra), meghatározó eleme Magyarország legrégebbi vasbeton épülete, a víztorony (4. ábra). A több mint 100 éves építményt elkészülése óta egyszer, 1959-ben újították fel, azóta azonban eljárt az idő a torony felett, és statikailag is meggyengült az épület, így muszáj volt rekonstruálni. A víztorony mellett az egykori piac maradványaiként működő új árus bódék határozzák meg a terület karakterét. A korábbi, kiterjedtebb piaci funkció szűkülése volt egyébként a térfelújításhoz kapcsolódó egyik fő konfliktus. Emellett azért is figyelemre méltó a tér, mert a felújítás óta egyfajta mini-dzsentrifikáció is zajlik itt. Ugyanakkor a Szent István tér némileg eltér a „Lófarától”, hiszen itt nem voltak éles viták és tiltakozások a lakosság vagy a kereskedők részéről.

2005 augusztusában kezdték meg a munkálatokat az önkormányzat és a szegedi Vízmű kezdeményezésére, és 2006 májusára teljesen felújították a víztorony homlokzatát, és az azt körülölelő teret is. A torony több új funkciót is kapott, hiszen kilátóként üzemel, akusztikájából eredően hangversenyeket is tartanak benne, és időszakosan kiállításoknak is otthont ad. A tér felújítását a víztoronnyal egyidejűleg, ugyanannak a projektnek keretein belül valósították meg, így szökőkutakkal, padokkal, képzőművészeti alkotásokkal, sétányokkal gazdagították. A tér dél-nyugati részében kapott helyet a korábban sokkal nagyobb formában meglévő, mára kicsinnyé vált piactér (5. ábra). Az átmenő forgalmat részben kizárták, csak a trolibuszok közlekedhetnek ott, ezzel is csökkentve a zajártalmat és levegőszennyezést, valamint a biztonságot.

A közbiztonság érdekében térfigyelő kamerákat szereltek fel. Ez a megoldás a tapasztalatok szerint többnyire jó hatással van egy tér megítélésére, használatára, hiszen így az emberek biztonságosabbnak érzik, és szívesebben látogatják. Ez a Szent István tér esetében némileg eltérően történt, hiszen a kérdőíves felmérés alapján sokan a térfigyelő berendezések ellenére nem szívesen használják a teret, mivel nem tartják azt biztonságosnak – ezt főleg a hajléktalanok jelenlétével magyarázzák.

4. ábra. A Szent István tér és a víztorony a felújítás előtt
(Forrás: www.viztorony.hu)

Figure 4. Saint Stephen square and the water tower before the renewal

5. ábra. A piac és tér új formájában

(Forrás: www.panoramio.com)

Figure 5. The market and the square with the new design

A felújítási munkák következtében az itt működő piac árusai közül kevesen maradhattak: aki tulajdonosként volt jelen, kapott ugyan kárpótlást, de a bérlőknek üres kézzel kellett távozniuk. Egyikük így nyilatkozott Dombai Tünde cikkében a www.kisalföld.hu honlapján:²⁰

*„Azóta keresek, de semmilyen konyhai munkát **nem** kapok. Vállalkozó voltam, **nem** lehetek munkanélküli.”*

„A téli forgalom más években is lapos, itt viszont már ősszel megcsappant a kereslet. Azt ígérték, az új üzletek elkészülnek a téren, ahol folytathatjuk tavasszal. A család megélhetése szűnik meg ezzel a büfével” – meséli elkeseredetten Szabó Magdus.

„Nem engedjük, hogy elmenjen innen a piac! Nem lehet mindig velünk, a kis néppel kitolni. A 2 –22 ezer forintos nyugdíjat egészítjük ki” – háborog a használtkönyv-árús és a rongyos.

„Minden világváros vigyáz a bolhapiacára, Szeged miért nem tud?”

Az új bódékba zöldségeket, virágárusokat terveztek, ezzel ugyanis a tér és a város turisztikai vonzerejét tervezték erősíteni, ebbe pedig nem fért bele a korábbi bolhapiac és a lángosos bódék, így azokat nem is engedélyezték újra megnyitni.

A Szent István tér megújulását követően Szeged egyik díszje lett, 2010 októberében nívódíjat is kapott. Külsőleg valóban impozánsan felújították, azonban a korábban jól működő bolhapiac maradványai most szinte „haldokolnak”. A város célja volt ugyan megtartani a tér eredeti funkcióját, ezért sem számolták fel teljesen a turistacsalogató piaci bódékat, azonban túl magasra emelték a bérleti díjakat, így nem sok kereskedő tudja igénybe venni azokat. A piac mérete lényegesen lecsökkent, ezzel a korábbi nyüzsgés is eltűnt, és megváltozott a tér mindennapi élete. Ami korábban tehát alapvető közösségi elemeként funkcionált, az mostanra nagyrészt eltűnt, és ezzel csak részben valósulhatott meg a sikeres rehabilitáció.

A Szent István teret a Lófaránál jobbra értékelték, ennek ellenére a legtöbben itt is csak átmennek, kevesebben használják találkozások céljából, leülni, pihenni. Sokan nyilatkoztak úgy, hogy semmire sem használják szívesen a teret, és nagyon kevesen olvasgatnak, beszélgetnek, vagy sétálgatnak itt, aminek okai a válaszok alapján részben a hajléktalanok, a folyton zaklató kéregetők és a piszok. Azaz ha épp nincs a téren dolga az embereknek és nincs miért odamenniük, akkor inkább elkerülik azt. Ha mégis igénybe veszik, akkor azt leginkább napközben, mert bár este nagyon szép a kivilágított torony, a térfigyelő kamerák ellenére a sok kolduló miatt mégis elkerülik. Azaz a társadalmi problémák megoldása nélkül a térfelújítás csak félmegoldásnak tekinthető, hiszen a legszegényebbek a reprezentatív tereken igyekeznek megélhetéshez jutni.

Akárcsak az első esettanulmányunknál, a legtöbb válaszadónak a felújítás utáni tér tetszik jobban, viszont viszonylag sokan voltak bizonytalanok e kérdésben. Akárcsak a Lófaránál, itt sem elsősorban a fizikai változásokat kifogásolták, hanem inkább a tér funkcióváltását. A legvonzóbb elem a téren egyértelműen a víztorony és a sok zöldfelület. A válaszadók kedvelik a szökőkutat, a tér körkörös elrendezését, és a szobrokat is. Az új bódékról viszont úgy vélekednek, hogy nem illenek a tér esztétikai képébe, sőt kifejezetten csúnyák. Többször említésre került, hogy a tér kihalt, eldugott, „nem túl hasznos”, huzatos, nincs mit csinálni ott, és bár szép, kár hogy a turisták nem találnak el ide, és nem látogatják. Ezek az állítások is alátámasztják, hogy a funkciók, rendezvények nélkül bármilyen esztétikus is nem csábító a terület az emberek számára, nincs szerepe, jelentése, elvész, csendben megbújik a város szívében. Másképp fogalmazva: nem válik igazi köztérré, legalábbis nem abban az értelemben, amelyet a korábbiakban bemutattunk.

A piaci árusokkal készített interjúk eredményei egybeeszenek a tartalomelemzés, és a kérdőívek alapján levont következtetésekkel. Az interjúalanyok 3 éve értékesítenek a piacon, és összességében a kereskedéshez szükséges körülményekkel meg vannak elégedve. A korábbi piacon nem dolgoztak, de azt a korábbi kereskedőkkel folytatott beszélgetéseikből meg tudták ítélni, hogy ahhoz képest a jelenlegi forgalom lényegesen csökkent, és elmondások alapján azt állították, hogy a régi tér sokkal forgalmasabb, pezsgőbb volt. Néhány turista lézeng a nyári időszakban, de egyébként nem jellemző, így ettől a bevételforrástól is elesnek. A vevők a kínálat szempontjából is hiányolják a korábbi piacot, melynek hangulata is jobb volt, a virágbolt kereskedője megfogalmazása szerint „elfogytak a vevők”. Úgy vélik, a teret nem népszerűsítik, így kevesek tudatában él és emiatt idegenforgalmi funkciója is szinte alig van.

„Nagyobb propaganda kellene a térnek, hátha többen idecsábulnának.”²¹

A tér résztvevő megfigyelése is igazolta, hogy valójában nem szívesen ücsörögnek ott az emberek, hiszen nincs igazán mit csinálni. Csak a reggeli és délutáni órákban, valamint ebédidőben forgalmasabb a tér. Az ezek közti időszakban kevesen vannak, csak keresztülhaladnak, de alig nézelődnek, vásárolgatnak, sétálgatnak. A gyermekek is hamar elunják magukat, nincs számukra semmilyen játék, vagy kültéri játszóelem. Kutyasétáltatásra némileg alkalmas, bár nincs kifejezett kutyafuttató, így a többi térhasználó nem nézi jó szemmel, ha a kutyák a pázsitra piszkítanak. A kerékpáros forgalom viszonylag nagy, ami a bicikliútnak köszönhető. A téren a térfigyelő kamerák ellenére valóban viszonylag sok a hajléktalan és kéregető.

A téren korábban adott volt a piaci funkció, amit a fejlesztések során a város mindenképp meg akart tartani, csak formájában és tartalmában elég erőteljesen átalakították. Ezzel azonban több csoport érdeke is sérült, főként a kereskedőké, és a térhasználók (azaz a

korábbi vásárlók) közül is sokan értékelik negatív változásként mindezt. Az új bódék kevésbé illenek a tér formakincséhez, és amióta felújították, kevesebben is használják őket, a megfigyelés ideje alatt például több üresen állt. A víztorony bár nagyon tetszetős, és érdemes lenne arra is, hogy a város vonzó idegenforgalmi értéke legyen, a turistáknak nincs is tudomása róla. A felülről vezérelt fejlesztés ebben az esetben sem tekinthető kifejezetten sikeresnek, mivel az elvesztett funkciókat nem sikerült újakkal helyettesíteni, és egy olyan esztétizált tér jött létre, amely elvesztette a szellemét, tartalmát. A külföldi és hazai tapasztalatok alapján a kölcsönös kommunikáció a térhasználókkal, beleértve a kereskedőket, egy hasznosabb, gazdagabb, vonzóbb teret eredményezett volna.

9. Összegzés

A felmérések kiértékelése után nyilvánvalóvá vált, hogy legtöbbször a közösségi élet te-
reiként, találkozási helyként, a pihenés színtereiként, rendezvények helyszíneiként gondolnak a közterekre. Gyönyörködnek, bámészkodnak ezeken a helyeken, vagyis igénylik a mutató, magával ragadó helyeket, ahol lehetőségük van aktívan használni a teret. Sok megkérdezettünk úgy véli, a közterek a városok színesítésére valók, a város kitüntetett pontjai, ami összehozza az embereket, változatosságot nyújtanak. Persze, nem mellékes a közterek turisztikai vonzereje, kirándulóhely funkciója. A Szent István tér esetében a város elsőrendű célja ennek megteremtése volt, ami azonban a nem valósult (vagy csak részben) meg, így a városvezetés nem érte el kívánt eredményt. Természetesen nem lehet minden tevékenységet, és funkciót belesűríteni egyetlen helybe, azonban az igények beépítésére mindenképp szükség lenne.

Ez azért is lényeges lenne, mivel a megkérdezettek egyértelműen nyitottak lennének erre: döntő többségük örömmel részt venne egy olyan rendezvényen, ahol ő maga is beleszólhat, hogy milyen legyen a köztér, és segíthet a fejlesztések során. Sokan készségesek lennének, ha fákat, virágokat ültethetnének azonban ritkán hallani olyan felhívásról, hogy a város ilyen programot szervezne. A férfiak boldogan segítenének a padok festésében és különösen lelkesek voltak, mikor ahhoz a kérdéshez értünk, hogy volna-e kedvük makettek segítségével megtervezni a tér formáját. Budapesten néhány tér fejlesztése előtt (pl. Hunyadi tér, Mátyás tér) lehetőségük volt a lakosoknak, hogy saját ötleteikkel gazdagítsák a tervezés folyamatát, vagy fórumokon vegyenek részt, ahol élőben is elmondhatják gondolataikat, ez a példaértékű gyakorlat Szeged esetében is célravezető lehetne.

A városfejlesztés kiemelkedően fontos elemeit képezik a közterek rehabilitációi. Az ilyen jellegű projektek keretében a felújításon kívül a funkciók átalakítására, újak kialakítására is sor kerül. Ezek során nélkülözhetetlen, hogy a korábbi értékeket felbecsüljék, és megtartsák azokat, mert ezekre lehet építkezni. A közterek egyik leglényegesebb elemei maguk a közösségek, így a legjelentősebb rendeltetése pedig ezek kohéziójának megvalósítása, erősítése, és a közösségi élet kialakítása. A fentiek megteremtéséhez elengedhetetlen az aktív lakossági részvétel és annak folyamánya, hogy a résztvevő lakosság a teret magáénak érzi, és felelősnek érzi magát annak sorsáért.

Mindkét tér esetében vihart kavartak a fejlesztéseket koordináló önkormányzat döntései, ezen belül nem csak (és sok esetben nem is elsősorban) a konkrét módosítások ellen voltak, de a civilek mellőzését is kifogásolták és a participációt teljesen kizáró eljárást. A város képviselői sok kritikus szerint „látszattevékenységekkel” pótolták a lakossági egyeztetést. Mint a második esettanulmányból kiderül, a Szent István tér esetén kevésbé kiélezettek voltak a viták, azonban szembenállás ez esetben is egyértelműnek bizonyult.

Természetesen a folyamatokat nagyban meghatározza, hogy a fejlesztések fő meghatározói az önkormányzat, és a források elosztása, melyekhez szoros határidők is társulnak. Legtöbbször csúszásban vannak a projektekkel, melyeket a társadalmi részvétel csak tovább lassítana, ezért többnyire a lakosságot kész tények elé állítják.

A két esettanulmány is példázza, hogy a sikeresnek kikiáltott közterek nem feltétlenül tartalmasak, vagy attraktívak abban az értelemben, hogy a társadalom mindennapi életének szerves részévé, alakítójává válnak. Nem a legalkalmasabbak a közösségi élet kiteljesedésére, azonban szép vizuális élményt nyújtanak. Mindennek háttérében az áll, hogy a fejlesztések kapcsán túl sok igény, cél, érdek és szereplő jelenik meg, és ezek egyáltalán nincsenek összhangban, mégis szorosan kapcsolódnak egymáshoz, de a városvezetés egyelőre sikertelenül kezeli ezeket, és nem is próbál választ adni arra az összetett kérdésre, hogy kinek/kiknek az érdeke valósuljon meg? Ezek egyeztetésére a lakossági egyeztetés módszere nyújthatná a legjobb eszközöket. A külföldi tapasztalatok, és néhány hazai példa is azt mutatják, hogy ez a módszer jól bevált. Ezekben a csoportokban kiaknázatlan erőforrások rejlenek, amelyeket felhasználva a város vezetése kifejezetten sikeres köztereket, és hosszabb távlatban tekintve sikeresebb várost, és társadalmat produkálhatna.

Jegyzetek

1. Az idézet a www.artportal.hu internetes oldal Köztér: egy fogalom születése a fizikai térben és a virtuális világban II. című cikkéből származik.
2. Madden, Kathleen (2005): *How to Turn a Place Around? A handbook for Creating Successful Public Spaces*. Project for Public Spaces Inc. New York. 136. old.
3. Mitchell, Don (2003): *The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space*. The Guilford Press. New York. 270. old.
4. Studio Metropolitan Urbanisztikai Kutató Kht.: *Közterületek használata és megítélése* Budapesten. 2004.
5. Madden, Kathleen (2005): *How to Turn a Place Around? A handbook for Creating Successful Public Spaces*. Project for Public Spaces Inc. New York. 136. old.
6. Lukovich Tamás (2002): *VárosVáltozatok*. Pallas Stúdió. Budapest.
7. Madden, Kathleen (2005): *How to Turn a Place Around? A handbook for Creating Successful Public Spaces*. Project for Public Spaces Inc. New York. 136. old. – Kovács Zoltán–Alföldi György (2008): *Városi Zöld Könyv- kulcs a fenntartható városhoz*. Építésügyi Tájékoztatási Központ Kft. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet. Rév8 Józsefvárosi Rehabilitációs és Városfejlesztési Zrt. Budapest. 195. old.
8. Lukovich Tamás (2002): *VárosVáltozatok*. Pallas Stúdió. Budapest.
9. Lukovich Tamás (2002): *VárosVáltozatok*. Pallas Stúdió. Budapest.
10. Becsei József (1998): *Fejezetek az általános társadalmi földrajz tanulmányozásához: egyetemi jegyzet*, 1. rész. Ipszilon Kiadó és Pedagógiai Szolgáltató Kft. Budapest. 161. old. – Kozma Gábor (2002): *Terület- és településmarketing: geográfus és földrajz tanár szakos hallgatók számára*. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen. 155. old.
11. László Mária–Pap Norbert (2007): *Bevezetés a terület- és településfejlesztésbe*. Lomart Kiadó. Pécs. 69–82. old.
12. László Mária–Pap Norbert (2007): *Bevezetés a terület- és településfejlesztésbe*. Lomart Kiadó. Pécs. 69–82. old. – Süli-Zakar István (2003): *A magyar területfejlesztés állami-közigazgatási intézményrendszere*. In. Süli-Zakar István (szerk.): *A terület- és településfejlesztés alapjai*. Dialóg Campus kiadó. Budapest. 329–358. – Bartke István (1995): *Területfejlesztés*. ELTE. Budapest. 276. old.
13. László Mária–Pap Norbert (2007): *Bevezetés a terület- és településfejlesztésbe*. Lomart Kiadó. Pécs. 69–82. old.

14. Csapó Tamás (2007): Szeged településmorfológiája. In: Kovács Csaba–Pál Viktor (szerk.): A társadalmi földrajz világa. SZTE Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék. Szeged. 89–102. old.
15. Erdei Ferenc (1971): Város és vidéke. Szépirodalmi Kiadó. Budapest. 444. old.
16. Egedy Tamás (2007): A történelmi belvárosok rehabilitációja vidéki nagyvárosainkban – Szeged és Győr. In: Enyedi György (szerk.): A történelmi városközpontok átalakulásának társadalmi hatásai – Magyarország az ezredfordulón, Stratégiai tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémián – Műhelytanulmányok. MTA Társadalomkutató Központ. Budapest. 261–292. old.
17. Somorjai Ferenc (2002): Szeged. Panoráma Kiadó. Budapest. 325. old.
18. www.szegedma.hu (2009. február 13): Lófara-ügy: Csak a jéghegy csúcsa c. cikk.
19. www.szegedma.hu
20. http://www.kisalfold.hu/hirek/arudak_az_oreg_holgynel/117148/ 2010.10.12.
21. Az egyik interjú alapján.

Felhasznált irodalom

- Bartke István (1995): Területfejlesztés. ELTE. Budapest. 276. old.
- Becsei József (1998): Fejezetek az általános társadalmi földrajz tanulmányozásához: egyetemi jegyzet, 1. rész. Ipszilon Kiadó és Pedagógiai Szolgáltató Kft. Budapest. 161. old.
- Csapó Tamás (2007): Szeged településmorfológiája. In: Kovács Csaba–Pál Viktor (szerk.): A társadalmi földrajz világa. SZTE Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék. Szeged. 89–102. old.
- Egedy Tamás (2007): A történelmi belvárosok rehabilitációja vidéki nagyvárosainkban – Szeged és Győr. In: Enyedi György (szerk.): A történelmi városközpontok átalakulásának társadalmi hatásai – Magyarország az ezredfordulón, Stratégiai tanulmányok a Magyar Tudományos Akadémián – Műhelytanulmányok. MTA Társadalomkutató Központ. Budapest. 261–292. old.
- Erdei Ferenc (1971): Város és vidéke. Szépirodalmi Kiadó. Budapest. 444. old.
- Kozma Gábor (2002): Terület- és településmarketing: geográfus és földrajz tanár szakos hallgatók számára. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen. 155. old.
- László Mária - Pap Norbert (2007): Bevezetés a terület- és településfejlesztésbe. Lomart Kiadó. Pécs. 69–82. old.
- Kovács Zoltán–Alföldi György (2008): Városi Zöld Könyv – kulcs a fenntartható városhoz. Építészeti Tájékoztatói Központ Kft. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet. Rév8 Józsefvárosi Rehabilitációs és Városfejlesztési Zrt. Budapest. 195. old.
- Lukovich Tamás (1997): A posztmodern kor városépítészetének kihívásai. Szószabó Stúdió. Budapest. 200. old.
- Lukovich Tamás (2002): VárosVáltozatok. Pallas Stúdió. Budapest.
- Madden, Kathleen (2005): How to Turn a Place Around? A handbook for Creating Successful Public Spaces. Project for Public Spaces Inc. New York. 136. old.
- Mitchell, Don (2003): The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space. The Guilford Press. New York. 270. old.
- Somorjai Ferenc (2002): Szeged. Panoráma Kiadó. Budapest. 325. old.
- Süli-Zakar István (1998): Területfejlesztés – Vidékpolitika. A Falu. 1998/3. szám. 65–70. old.
- Süli-Zakar István (2003): 'A' magyar területfejlesztés állami-közigazgatási intézményrendszere. In: Süli-Zakar István (szerk.): A terület- és településfejlesztés alapjai. Dialóg Campus kiadó. Budapest. 329–358.